

DİLİNİ KESMEK: ORTAK ATASÖZLERİN HİKÂYELERİ: FÂRSÎ-KURMANCÎ - ZAZAKÎ-9

Stories Of Common Proverbs: Persian-Kurmanji - Zazakî-9

Hasan ÇİFTÇİ*

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Geliş Tarihi/Received: 19.10.2021

Kabul Tarihi/Accepted/: 16.11.2021

Atıf: Çiftçi. H. (2021). "Dilini Kesmek:
Ortak Atasözlerin Hikâyeleri: Fârsî-Kurmancî-Zazakî 9",
Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 13, 111-134.

Orcid: 0000-0002-2503-4966

ÖZET

Bu makale karşılaştırmalı halk edebiyatıyla ilgilidir. Ortadoğu halklarının dillerinden Farsça, Kurmancî ve Zazakî'de ortak atasözlerinin hikâyelerini ve kaynaklarını konu edinmektedir. Yer yer atasözleriyle ortak olan Arapça ve Türkçe atasözlerine de yer verilecektir.

Atasözleri halkların tarihi süreçte şekillenen yaşam biçimini, adet ve geleneklerini ifade eden yasalar hükmündedir. Atasözleri yüzyılların geçmesiyle şekillenir ve toplum ahlâkî, dinî ve dünyevî değerlerini ifade ederler. Toplum tarihsel kültürünü kuşaktan kuşağa aktarırlar.

Bu makale ve aynı konuyla ilgili seri halde yayımlanacak diğer makaleler gibi adı geçen Müslüman halkların düşünsel, dilsel ve kültürel ortak değerlerine de ışık tutacaktır.

Anahtar kelimeler: Atasözlerinin hikâyeleri, ortak atasözleri, Farsça, Kurmancî, Zazakî atasözleri.

* Prof. Dr. Bingöl Üniversitesi, FEF, hciftci@bingol.edu.tr

Stories Of Common Proverbs: Persian-Kurmanji - Zazakî-9

ABSTRACT

This article is about comparative folk literature. It deals with the story of the common resources of the languages of the ancient peoples of the Middle East such as Persian, Kurmanji and Zazakî. It will partly touch on the common Arabic and Turkish proverbs. Proverbs are the rules that express lifestyles, customs and traditions of the peoples which are formed along the centuries. Proverbs are shaped by the passing of centuries and they express moral, religious and worldly values of the society. They transfer the historical culture of the society from generation to generation.

This article and other articles which are going to be published on the same subject in series will enlighten intellectual, linguistic and cultural common values of the Muslim peoples.

Keywords: the story of proverbs, common sayings, Persian, Kurmanji, Zazakî, Turkish

Giriş

Bu makale, seri halde yayımlanmakta olan Kurmancî, Zazakî ve Farsî ortak atasözleriyle ilgili makalelerin dokuzuncusudur. Diğerleri daha önce Bingöl Üniversitesi *Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*'nin muhtelif sayılarında yayımlanmış ve *konu, düşünce* (anlam) ve *biçim* açısından ayrıntılı şekilde analiz edilmişti. Daha önce yayımlanan bir makalede *dilin veya acı ve kırıcı sözün muhatabında açtığı yara ve oluşturduğu tahribatla* ve birinde de *sivri dilin veya acı sözün* ve yeri ve zamanı olmadığı halde dilden veya ağızdan çıkan lüzumsuz söylemin ilgili İslâm milletleri kültüründe ortak olan bazı atasözleri ve ilgili hikâyelere yer verilmişti. Aslında bir önceki makalenin tekmesi olan bu makalede de *dilini kesmek, arsızlık ve hayâsızlıkla* ilgili bazı ortak deyimler ve atasözleri üzerinde durulacaktır. Dolayısıyla konuyla ilgili *meselin temsili* niteliğinde olan ilgili hikâyeler de verilecektir.

1. Türkçe'de *dilini kesmek* ve muadili Farsça'da *zebân burrîden*, Zazakî'de *ziwan bîrnayîş/antîş*, Kurmancî'de *ziman birin/kışandin* şeklindeki ortak deyimlerin sözlüklerdeki mecazi anlamı birini ikna ederek veya tehdit, şantaj, baskı yahut rüşvetle susturmak suretiyle bir şeyi ifşa etmekten alıkoymak veya birinin sözünü kesmek demektir. Bu deyim görünürde azami ölçüde bu mecazi anlamda kullanılmakla birlikte tarihte sivri dilleri sebebiyle hakikaten *dilleri kesilen* hicivci şairleri veya bürokrat ve siyaset adamlarını, hatta sıradan insanları da görmek mümkündür. Günümüzde bile dilleri kesilen kişilerle ilgili haberleri medyada görmek imkân dâhilindedir.

Geçmiş tarihlerde bazı devletlerde ve krallıklarda suçluya veya mahkûma veri-

len cezalardan biri de herhangi bir organını ve bazen de *yalancı şahidin dilini kesmekti*. Nitekim “İlkel dönemde kırbaç cezası yaygındır ve değnek, kayış, kamçı, Huş ağacından yapılmış sopa, çengelli Rus kamçısı, saç fırçası gibi araçlarla yerine getirilmiştir. Bu dönemde sakatlama da önemli bir ceza yöntemidir. *Sahtecilerin ve hırsızların ellerinin, yalancı tanıkların dillerinin, cinsel suç işleyenlerin üreme organlarının kesilmesi ve casusların gözlerinin oyulması yaygındır*. Burun, üst dudak, kulak kesme ve kafa derisinin yüzülmesi de sıklıkla görülmektedir. Vücudun geri kalan kısmının suçlunun suçunun ve günahının belirtisi olması, organ kesme cezasının temel nedenidir. Sözelimi, 1584’te Felemenk Cumhuriyeti’nde Orange’lı William’ı öldüren suçlunun ilkin sağ eli kızgın demirle yakılmış, eti kemiklerinden kerpetenle kopartılmış, vücudu dört parçaya ayrılmış, karmı deşilmiş, yüreği çıkarılıp yüzüne fırlatılmış, sonra da boynu vurulmuştur. Doğu toplumlarında dağlama, Romalılarda damgalama cezalarına sık rastlanmaktadır. Dağlama ve damgalama, 17. Yüzyıl Amerika’sında da vardır. İlk hırsızlıkta suçlunun eli üzerine “T”, ikinci hırsızlıkta ise “R” harfi dağlanarak damgalanmıştır. Maryland’da tanrı’ya söven, “B” (blasphemy), halkı asılsız haberlerle kışkırtan “S.T” (seditions) harfleriyle damgalanmış, Vermont’ta ve New England’da zina suçlusu kadın, üzerinde simgesel “kırmızı harf” taşımak zorunda bırakılmıştır.”¹

İslâm sonrası dönemlerde İslâm coğrafyasında bazı halife, sultan ve şahların da suçlu buldukları kişilere organ kesme ve özellikle dil ve el kesme cezalarını uyguladıkları görülür.

Şair ve yazarın dili, kalemidir. Şairin kalemi, dolayısıyla dili tarih boyunca kendisine büyük ödüller ve in’amlar kazandırdığı gibi, bazen boynunun vurulmasına veya dilinin kesilmesine varıncaya kadar en ağır cezalara maruz kalmasına da sebep olmuştur. Önceki makalemizde hicivleri sebebiyle öldürülen şairlerden kısaca söz edilmişti. Burada İslâm coğrafyasında tarihte hicivleri sebebiyle dilleri kesilen bazı şairlere ve başka şahsiyetlere kronolojik olarak işaret etmekte fayda vardır.

Emevî devri hıristiyan Arap şairlerinden el-Ahtal (Ebû Mâlik Gıyâs b. Gavs b. es-Salt ö. 92/710-11) henüz halife olmayan Yezîd’in isteğine uyararak Emevî düşmanları ile Ehl-i beyt’i ve ensarı yeren şiirler söyledi. Ashâb-ı kirâmdan Nu’mân b. Beşîr’in şikâyeti üzerine Muâviye Ahtal’ın dilini kesmek istediye de araya giren oğlu Yezîd onu kurtardı. Ensarı hicvettiği için müslümanlar tarafından lânetlenen Ahtal, Emevî halifesi Abdülmelik devrinde hânedanın resmî şairi oldu ve boynundaki altın haçıyla Halife Abdülmelik’in huzuruna izinsiz girip çıkacak derecede sarayda çok rağbet gördü.²

1 Selçuk, Sami, “Eski Çağlarda Suç Hukuku”, 1026-127 (<http://repository.bilkent.edu.tr/bitstream/handle/11693/4890/> Erişim 11.10.2021:09:20)

2 Yüksel, Azmi, “Ahtal”, *DİA*, II, 183-184.

Endülüs Emevî devleti ikinci emîri Ebû'l-Velîd Hişâm b. Abdurrahman ed-Dâhil el-Emevî (h. 139-180) zamanında yaşayan Ebû'l-Muhhşî el-'Abdî adlı şair, emîrn kardeşi Süleyman b. Abdurrahman hakkında söylediği bir şiirde kinayeli olarak onun şaşılığını işaret edince Hişâm bu durumu anladı ve şairi saraya davet ederek hem gözlerini oydu hem de dilini kestirdi. Abdurrahman bu duruma kızıp şaire ikramda bulunsa da şaire olan oldu.³

Ebû Alî Muhammed b. Mukle el-Bağdâdî (ö. 328/940) de Abbâsiler döneminde yaşamış ve üç halifeye (el-Muktedir, el-Kâdir ve er-Râzî Billâh'a) vezirlik yapmış ünlü bir hattât, şair, edip ve devlet adamıydı. Arap harflerinin geometrik ve standart şekilleri büyük ölçüde ona borçludur. Ancak halife er-Râzî Billâh zamanında kendisini sevmeyen "Emîrü'l-ümerâ İbn Râîk, bu halifeye vezir olan İbn Mukle'yi hem vezaretten aldırды hem mallarını müsadere etti ve bununla da yetinmeyip halifeden onun kendi aleyhine yazılar yazdığı sağ elinin kesilmesini istedi ve kadıdan da fetva alınarak bu istek yerine getirildi. Ancak halife sonradan pişman olmuş ve doktoru Sâbit b. Sinân'a onu tedavi ettirmiştir. İbn Mukle'nin üç halifeye vezirlik yaptığını, iki defa mushaf yazdığını ve pek çok hadis kaleme aldığını, buna karşılık hırsızlara revâ görülen bir cezaya çarptırıldığını ve hayatında en çok buna üzüldüğünü söylediği rivayet edilir. İbn Mukle'ye uygulanan ceza elinin kesilmesiyle sınırlı kalmadı. Halife Râzî-Billâh etrafındakilerin telkinleriyle dilini de kestirdi ve neticede İbn Mukle, 10 Şevval 328'de (19 Temmuz 940) vefat etti. Cenazesi önce dârü'l-hilâfede toprağa verildiyse de daha sonra ailesinin isteği üzerine kendi evine, ardından da karısının isteğiyle onun Kasr-ı Ümmü Habîb'deki evine nakledildi. İlginçtir İbn Mukle üç halifeye üç kez vezir olmuş, üç kez evi yakılarak malları müsadere edilmiş ve üç mezara gömülmüştür.⁴

Safevî dönemi şairi Âgehi-yi Horâsânî (ö. 932/1525) de dili kesilen şairlerdendir. Şîî mezhebine mensup olan Âgehî, önce şiir ve ilim dostu Sultan Hüseyin Baykara (863/1458-912/1506)'nın sarayına yerleşir ve mala aşırı hırsından dolayı padişah ve büyüklerin adıyla sahte fermanlar yazar ve bazen de onları hicvederdi. Oradan kovulan şair Herat'a gider, fakat yöneticilerden ilgi görmeyince, Herat'ın ileri gelenleri ile şehrin valisi Emîr Hân hakkında hiciv nitelikli bir şehreşûb oluşturur. Bu nedenle Emîr Han onun dili ve elinin kesilmesini emreder. Buna rağmen şair şiir söylemeyi sürdürür ve dört yıl sonra ölür. Sam Mîrzâ'nın kaydına göre sağ eli kesilince sol eliyle yazmak zorunda kaldı. Tuhaf olanı başına gelen bu feci olaydan sonra hattatlık yeteneği daha çok arttı, dili

3 El-Hilâlî, Ahmed, "Kat'u elsineti's-şu'arâ'!", 16 Feb 2021. (<https://makkahnewspaper.com/article/1531494>; erişim: 09.10.2021:09:48)

4 Özeydin, Abdülkerim, "İbn Mukle", *DİA*, XX, 221-222; Ganûm, Muhammed-es-Seyyid Ahmed, İzzet, "İbn Moqle", <http://www.arab-ency.com.sy/detail/8190> (erişim: 8.10.2021: 17:12)

kesilmeden önce biraz kekemeydi ve dilinin ucu kesildikten sonra aksine dili fasih bir şair oldu.”⁵

Harîfi-yi Isfahânî (ö. 971/1563) de Gilan’a gider ve yöre halkı hakkında hiciv nitelikli bir şehrâşûb yazar ve bu nedenle dilini keserler. Keskin hicivleri sebebiyle kendisini hicvettiği Birinci Şah Abbâs (öl. 1038/1629)’ın emriyle dili kesilen şairlerden biri de Rûhi-yi Hemedânî (X/XV.yüzyıl)’dır.⁶

İranlı ünlü şair ve siyaset adamı Ferruhi-yi Yezdî (Mîrzâ Muhammed öl. 1318 hş./ 1939) ülkede başlayan meşrutiyet hareketine katılarak aynı dönemde kurulan Demokrat Hizbî’nin Yezd’deki taraftarları arasında yer aldı. 1290 hş. Yılıının nevruz bayramında diğer şairlerin aksine, Yezd’in baskıcı valisi Deygamuddevle Kaşkâ’î’yi uyaran ve eleştiren sert bir şiir yazdı ve Yezd Hükümet Konağında okudu. Yezd valisi aşırı kızdı ve emretti dudaklarını ip ve iğneyle diktiler. Bu olaydan dolayı halk galayana geldi. Şair iki ay hapiste kaldıktan sonra Tahran’a kaçtı. İran’ı yöneten Pehlevî hükümetiyle de ters düşen şair çeşitli bahanelerle uzun süre hapis yatarken de şiirleriyle yönetimi eleştirmeye devam etti. Sonunda şahın emriyle Doktor Ahmedî’nin kendisine yaptığı iğne ile öldürüldü. İlginçtir Rıza Şah’ın devrilmesiyle birlikte doktor da bu cinayetten dolayı hapiste katledildi.⁷

Bazı araştırmalara göre XIV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar çeşitli sebeplerle 137 şair öldürülmüştür.⁸ Halk anlatılarına göre XVI. yüzyıl şairi Pir Sultan Abdal’ın asılmasına vesile olan onun eski bir müridi Sivas Valisi Deli Hızır Paşa’dır. Osmanlı-Safevî çekişmesinde Safevî şahını destekleyen şairi tuttuğu yoldan döndürmeye muvaffak olamamış ve “Gel zaman git zaman, günlerden bir gün, Hızır Paşa, Kara Kaşlı Kör Müftüye bir fetva yazdırmış: Şah’ın adını anmak yasaktır. Kim onun adını ağzına alırsa, *dili kesilip öldürülecektir*.”⁹ Ancak aynı halk anlatılarına göre şaire uygulanan ceza dilini kesmek değil, darağacında asmak olmuştur.

5 Bk. Sâm Mirzâ-yi Safevî, *Tuhfe-i Sâmî*, nşr. Vehîd-i Derstgerdî, Tahran 1314 h., 117-118; *Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, Kültür Bakanlığı, 2002, 374-375.

6 Bk. Çiftçi, a.g.e., 402.

7 Mekkî, Hüseyin, *Divân-i Ferruhi-yi Yezdî*, Tahran: Emîr Kebîr, 1357 hş., 14-18.

8 Ceylan, Mustafa, *Öldürülen 101 Şair*, Ankara 2013, 7, 165. Aslında “Pir Sultan Abdal, Şahkulu’nun Anadolu’da başlattığı yoğun Safevî-Şii propagandasının etkisinde kalarak bu görüşleri benimser. Osmanlı Devleti’nin Kızılbaş-Râfîzî zümrelerine karşı sert önlemler aldığı dönemde düşünce ve inançlarını savunmaya ve yaymaya devam eder. Sonunda, Alevî çevrelerindeki yaygın inanışa göre Sivas Valisi Deli Hızır Paşa’nın emriyle Banaz’dan Sivas’a götürülüp Paşa Kalesi’ne hapsedilir. Hızır Paşa, sorgulama sırasında tâvîzsiz bir tutum takınan Pir Sultan’ı Toprakkale’ye nakleder ve durumu Osmanlı sarayına bildirir. Saraydan gelen emir üzerine bugünkü Sanayi Çarşısı karşısında Kesimevi’nin bulunduğu Surdibi’nde idam edilir...” Bk. Albayrak, Albayrak, “Pir Sultan Abdal”, *DİA*, 34, 277-278.

9 Deligöz, Haydar, *Pir Sultan’ın Şiirlerinin Tahlili Ve Dayandığı Temeller*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), İzmir 2007, 326.

Çok yaygın olmasa da basında da zaman zaman sıradan insanların dilini kesmek veya koparmakla ilgili haberleri görmek mümkündür. 1992 Yılı İnsan Hakları Raporuna göre Şırnak olayları sırasında Temel Uçar adlı şahıs sorgulanırken yaşamını yitirmişti. Kendisine yapılan işkencede “gözleri oyuldu, dili koparıldı ve öldürüldü. Göstermelik bir otopside sonra cenazesi ailesine teslim edildi ve kimse görmeden gömülmesi sağlandı.”¹⁰

XIX. ve XX. yüzyıllarda ve yakın zamanlarda bile dilleri kesilen şairler veya siyasi muhalifler de olmuştur. Nitekim 1913 yılında da Riyad’ı idare eden Suûd prensi el-Emîr Zâmil es-Sehbân meşhur şair ‘Îyâde b. Munis el-Harîsî’nin dilini kestirdi. Çünkü şair çıkan kabile kavgasını zorlukla yatıştırmaya muvafak olan emiri ölenlerin kan diyetini ödemeye mecbur eden bir şiir yazmıştı ve buna öfkelenen emîr önce şairi öldürmeye and içti. Ancak kabilesinden gelen yoğun tepkiler üzerine cezası dilinin kesilmesiyle hafifletildi ve böylece şairin dilinde pelteklik oluştu.

Suriyeli Alevî şair Hasan el-Hayr de 1979 yılında Hafız Esed’in yönetimini ve İhvanülmüslimîn’i hicveden bir şiir yazdı. Rıfat Esed’in gazabına uğrayarak işkencelere maruz kaldı. Sonunda bir şekilde yok edildi ve hapisteki bazı görgü tanıklarına göre Suriye muhaberatı önce dilini kesti ardından öldürdü.

On yıl önce yani 2011 yılında da Yemenli genç şair Velîd er-Rumeysî’nin dilini kestiler. Hükümetin politikasının destekleyen şiirler yazan şair muhalefet tarafından kaçırılarak dilinin üçte biri kesildikten sonra San’a’da bir caddeye bırakıldı.¹¹

Düşünülmeden, tartılıp biçilmeden ve sonunun nereye varacağı kestirilmeden keskin dille söylenen ısırtıcı ve kötü veya gereksiz söz, kabzası ortada bulunan iki uçlu hançere benzer. Bu hançerin bir ucu muhataba manevi zarar verirken öbür ucu da çok defa dilin veya sözün sahibine zarar verir. Sosyal hayatın deneyimleri sonucu bu konuyla ilgili birçok deyim ve atasözü ortaya çıkmıştır. Söz konusu deyim ve atasözlerinde formel olarak *dil* ve *ağız* gibi organlar anılmakla birlikte mecazî olarak parçanın zikrinden amaç bütündür ve dolayısıyla bu organların sahibinin kişiliğidir.

2. Daha çok küçük yaşlardan itibaren aile ortamı içerisinde kazanılan hırsızlık gibi kötü alışkanlıklar ve bu alışkanlıkların kişide oluşturduğu *arsızlık* ve *hayâsızlık*la ilgili atasözleri ve deyimler de her milletin kültüründe kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüzde de güncelliğini korumaktadır. Cehalet, aşırı şekilde meşru ya da gayrı meşru şekilde mal edinme hırsı vb. sebeplerden aileler

10 Örneklerle Türkiye İnsan Hakları Raporu 1992, Türkiye İnsan Hakları Vakfı TIHV; Ankara 1993, 29, 111.

11 El-Hilâlî, Ahmed, “Kat’u Elsineti’ş-su’arâ’!”, 16 Feb 2021. (<https://makkahnewspaper.com/article/1531494>; erişim: 09.10.2021:09:48)

çocuklarına doğru ve gerekli eğitimi vermemektedir; çocukların ufaktan başlayan kötü alışkanlıklarının önüne geçerek tedbir almamaktadır. Hırsızlık vb. kötü davranışlar tekraralana tekraralana kişide normal davranışlar haline gelince; halk değimiyle *ar damarı çatlayınca* artık önüne geçmek ve kişiyi o kötü alışkanlıklardan caydırmak imkânsız hale gelebilir. Sonuçta yaş ilerledikçe kişi bedel olarak büyük cezalar ödemek zorunda kalır. Sonuç olarak önemsiz ve ufak görülen suçlar ve kötülöklere alışan kişi zamanla büyük cinayetler işler ve onarılmaz tahribatlar yapar. Küçük yaştan itibaren çocuğu kötü alışkanlıklardan korumak ve iyi alışkanlıklara teşvik etmek gerekir ve bu hususta özellikle anne ve babaya büyük görevler düşer.

I. Bazı ortak deyimler

a) Zazakî ilgili bazı deyimler:

Ziwanderg: Dili uzun, geveze, saygısız kişi.

Ziwanderg biyayîş: Dili uzun olmak; dili uzamak; geveze, saygısız olmak.

Ziwan derg kerdiş/ Ziwandergê kerîş: Birine dil uzamak; birine karşı saygısız olmak, edepsizlik yapmak; birini incitmek.

Ziwanê xwe derg kerdene: Kötü konuşmak; saygısızlık/ edepsizlik yapmak; inatçı olmak.

Merdîm beâr xwe vera nêşino: Arsız kişi uslanmaz, ders almaz. *Arsızın yüzüne tükürmüşler, yağmur yağıyor demiş.*

Bê âr: Zazakî ve Kurmancî’de bu tabir *arsız, utanmaz, hayâsız, uslanmaz, geveze* ve bilhassa ilerde verilecek bazı hikâyelerde utanma ve sıkılma duygusu olmayan ve *dilini tutmayan, dili uzun* anlamında da kullanılmıştır.¹²

b) Kurmancî ilgili bazı deyimler:

Ziman avitin: Birine sataşmak, dil uzatmak, sarkıntılık etmek; tariz etmek, tarizde bulunmak, birine sözle sarkıntılık etmek.

Zimandirêj: Dili uzun; saygısızca karşılık veren; inciti söz söyleyen; ukala, geveze kişi.

Ziman dirêj kirin/ Zimandirêjî kirin: Birine dil uzatmak; saygısızca karşılık vermek; inciti söz söylemek; ukala, geveze olmak.

Zimantûj: Sivri dilli, keskin dilli.

12 Bunlar ve başka Zazakî deyimler için bk. Selcan, Zılfî, *Qese u Qesê Virênu Leksikon*, Dersim 2013, s. 159-161, 522-523; Lezgîn, Roşan, *Ferhengê İdyomanê Kirdkî (Zazakî)*, Roşna, Diyarbakır 2017, s. 98-99, 296-297; Canpolat, Musa, *Zazaca-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2006, s. 279; Hayıg, Rosan, *Zazaca-Türkçe Sözlük ve Türkçe-Zazaca Sözcük Listesi (Çermik-Çüngüş-Siverek-Gerger Bölgeleri)*, Giriş ve Ekler, Brigitte Werner, İstanbul 2012, 102-103;

Ziman lê qut kirin: Dilini kesmek; susturmak, sözünü kesmek.¹³

Merivê bêâr ber xwe nakeve: Arsız kişi uslanmaz, ders almaz. *Arsızın yüzüne tükürmüşler, yağmur yağıyor demiş.*

c)Farsça ilgili bazı deyimler:

زبان دراز

Zebân-dırâz: Dili uzun, geveze, saygısız

زبان درازی کردن

Zebân-dırâzî kerdên: Dil uzatmak; eleştirmek, uygunsuz ve başına iş açacak şekilde konuşmak.

زبان سرخ

Zebân-ê surx: Pembe dil/ Sivri dil; küstahça ve pervasızca söz söyleyen.¹⁴

d)Türkçe ilgili bazı deyimler:

Dil uzatmak: Bir kimse hakkında kötü sözler söylemek.

Dili uzun: Başkalarını incitecek şeyler söyleyen, küstahça, saygısızca konuşan kimse.

Dili uzamak: Haddini aşır cüretkarane konuşmak.

Dilin/ Dilinin belâsını çekmek: Dilini tutamamak yüzünden zarar görmek.

Diliyle sokmak: Sert ve kırıcı konuşup karşısındakini incitmek; zehir gibi sözler söylemek.

Yüzü kasap süngeri ile silinmiş: Utanacak, sıkılacak, arlanacak yanı kalmamış; arsız.

Arsızın yüzüne tükürmüşler, yağmur yağıyor demiş.

Perdesi yırtık: Ar damarı çatlamış, utanmaz, arlanmaz.¹⁵

II.Zazakî, Kurmancî, Türkçe ve Farsça bazı ortak atasözleri

Konuyla ilgili verilecek Zazakî, Kurmancî ve Farsî atasözlerinin orijinallerinin karşısında denk düşen Türkçe atasözleri de verilecektir.

13 Bunlar ve başka Kurmancî deyimler için bk. Farqîn,î Zana, *Fehenga Kurdî-Tirkî / Kürtçe – Türkçe Sözlük*, İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları 2004, s. 501, 504, 2123-2114; Bk. İzoli, D., *Ferheng: Kurdi-Tirki/Türkçe Kürtçe*, Deng Yayınları 2012, s.120; Aslan, Şêxmûs, *Ferheng a Bîwêjan*, Amed 2005, 101-104.334-335.

14 A. Tokmak, Naci, *Farsça-Türkçe Ortak Deyimler Sözlüğü*, İstanbul 1995, 140-141, 153-154; Enverî, Hasan, *Ferheng-ê Kinâyât-ê Soxen*, Tahran Soxen, 1383 hş, I, 755-757, 839-842. İlave olarak bk. Dihxodâ, Ali Ekber, *Luğetnâme*'sinde "Zebân" ile "Dihân" maddelerine.

15 Bk. Akyalçın, Necmi, *Türkçemizin Anlamsal Zenginlikleri Deyimlerimiz*, Ankara 2012, 57; Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı, İstanbul 2010.

a)Zazaki ilgili bazı atasözleri:

Dostê to ki, zonê tuyo dısmênê to ki zonê tuyo.// T: *Dil var bal getirir, dil var bela./ Dil insanın düşmanıdır./ Dil kafanın belasıdır.*

Zon insani hem dosto, hem ki dısmêno.// T: *Dil var bal getirir, dil var bela./ Dil insanın düşmanıdır.*

Ziwano derg darkotekê serê wayerê xo yo.// T: *Ağızdan çıkan başa değer.*

Zıwan merdım belayê sarê merdım.// T: *Dil kafanın belasıdır.*

Dermanê bêarıye çin o.// T: *Arsız arlanmaz, çayır çillenmez./ Can çıkmayınca huy çıkmaz./ Huylu huyundan vazgeçmez.*

Dızd dızdo: ha here tırta, ha deva.// T: *Hırsızlık bir ekmekten, kahpelik bir öpmekten.*

Desto ke mısa dızdêni nâvındeno.// T: *Can çıkmayınca huy çıkmaz./ Huylu huyundan vazgeçmez.*¹⁶

b)Kurmanci ilgili bazı atasözleri:

Zimanê dirêj bela/ edûyê serî ye.// T: *Dili uzun olanın başı dertten kurtulmaz./ Dil insanın düşmanıdır./ Dil kafanın belasıdır.*

Ziman daqoqê serî ye.// *Ağızdan çıkan başa değer.*

Ziman him dost e, him dijmin e./ Ziman him yar e, him neyar e.// T: *Dil var bal getirir, dil var bela./ Dil insanın düşmanıdır.*

Zimân lê bi-gare, ser be rahate.// T: *Dil sükût ederse, baş selamet bulur./ Dil esen, baş esen; dildir baş kesen.*

Çi bi serî mera werê, ji dev û zimanî mera ye./ Çi bikê, dev û zimanê dirêj dikê.// T: *Kişinin başına gelen, kendi ağzından çıkanıdır. Dili uzun olanın başı dertten kurtulmaz.*

Zimanê dirêj, darkutê serê xwediyê xwe ye. T: *Bülbülün çektiği dili belâsı./ Ağızdan çıkan başa değer.*

Ziman go: Leq, serî go: Teq./ Zimano leq û leq, seriyo teq û req.// T: *Ağızdan çıkan başa değer.*

Yê ku hêkê bidizê, kengê hebe wê bizê. // T: *Can çıkmayınca huy çıkmaz./ Huylu huyundan vazgeçmez.*

Dizî dizî ye çî hêkek çî gamêşek.// T: *Hırsızlık bir ekmekten, kahpelik bir öpmekten.*

Îro derziyek dizî sibe dê deveyekê bidize.// T: *Hırsızlık bir ekmekten, kahpelik bir öpmekten.*

16 Zazakî atasözleri için bk. Zılfî Selcan, *Qese u Qesê Vîrênu Leksikon*, ilgili kavramlar.

Dizî ji qûçekî, qehpetî ji ramîsanekê.// T: *Hırsızlık bir ekmekten, kahpelik bir öpmekten.*

c) Farsça ilgili bazı atasözleri:

Burada önce Farsça atasözlerinin çevrisi, ardından uygun düşen Türkçe atasözü verilecektir.

زبان بسیار سر یر باد داده است.

Dil ,çok kelleyi yele vermiş // T: *Dil esen, baş esen; dildir baş kesen.*

زبان بد، بلای جان/ بلای سر است.

Sivri dil, canın/ başın belasıdır. T: *Dili uzun olanın başı dertten kurtulmaz./ Dil insanın düşmanıdır./ Dil kafanın belasıdır.*

زبان پاسبان سر است.

Dil, başın bekçisidir.// T: *Dil esen, baş esen; dildir baş kesen.*

زبان سر را عدوی خانه زاد است.

Dil başın, doğuştan/evden düşmanıdır.// T: *Dil insanın düşmanıdır.*

زبانش، با سرش بازی می کند.

Dili ,kellesiyle oynuyor // *Dilim, dilim dilim olasın; başıma bela olasın./ Dilim senden geldi zulüm.*

زبان سرخ سر سبز می دهد یر باد.

Sivri dil ,yeşilbaşı yele verir // *Bülbülün çektiği dili belâsıdır./ Dilinin belâsından aklını koru.*

زبان است که بلا می آورد، زبان است که پلو می آورد.

Dil var bela getirir; dil var pilav getirir.// T: *Dil var bal getirir, dil var bela./ Dil insanın düşmanıdır.*

زبان به سر گفت: «چرا درد می کنی؟» گفت: «اگر تو لال شوی، من درد نمی کنم.»

Dil başa dedi: “Neden sızlıyorsun?” Dedi: “Eğer sen lâl olursan, ben sızlamam.”// T: *Dil sükût ederse, baş selamet bulur./ Dil esen, baş esen; dildir baş kesen.*

از دیوار شکسته و زن سلیطه و سگ بی قلاده/ گیرنده باید حذر کرد.

Yıkık duvar ,şirretli karı ,tasmasız /ısıran itten sakınmalı.

Türkçe :*Gömme duvar, bayır tarla, dul karı mazarattır, mazarat./ Gürcü kızı... dul avrat; balsız arı, kocakarı langır at; mazarattır mazarat.*¹⁷

d) Türkçe ilgili bazı atasözleri:

Dilim, seni dilim dilim dileyim, başıma geleni senden bileyim.

17 Dihhudâ, *Emsâl*, II, 925; Şehri, s. 56; Şekürzâde, s. 70; 434; Hazrâî, s. 600-605, 756. Bu sözün hadis olduğu kaydedilmiştir. Bk. son eser, s. 542; krş. Tokmak, s. 29; Yurtbaşı, s. 117.

Dil esen, baş esen; dildir baş kesen.
Dil insanın düşmanıdır/kafanın belasıdır.
Dilinin belasından aklımı korusu.
Hırsızlık bir ekmekten, kahpelik bir öpülmekten (başlar).
Hırsızlık bir yumurtadan başlar.
Arsız adama söz neylesin, kokmuş ete tuz/ buz neylesin?
Arsız arlanmaz, çayır çillenmez.
Arsıza bir sille, iki sille kâr değil.¹⁸

Verilen örneklerden anlaşıldığı gibi bu konudaki deyim ve atasözlerinin azami kısmının her dört dil ve kültürde bilhassa Fârsî, Kurmançî ve Zazakî olanlar hem formel olarak (kullanılan sözcükler, ifade biçimleri ve cümle şekilleri) aynı veya benzer oldukları hem *mecaz*, *kinaye*, *metafor (istiare)*, *benzetme (teşbih)*, *cinas* vb. söz sanatları marifetiyle ifade ettikleri anlamları bakımından örtüş-tükleri görülmektedir.

Sayıları bir hayli fazla olan bu mevzudaki atasözleri ve deyimlerin çeşitli versiyonlarından bazıları Türkçe, Farsça, Kurmançî ve Zazakî’de ortak olduğu görü-lür. Şimdi sözkonusu kültürlerde ilgili ortak hikâyelere bakalım:

III.Zazakî, Kurmançî, Farsça ve Türkçe ilgili bazı hikâyeler

a) Zazaki Hikâyeler

Z1. Lacêko zonê dadiyê xu cıra keno

[**Annesinin dilini koparan çocuk:** Dızd dızdo: ha here tırta, ha deva.// T: *Hırsızlık bir ekmekten, kahpelik bir öpmekten.* Desto ke mısa dızdêni nâvındeno.// T: *Can çıkmayınca huy çıkmaz./ Huylu huyundan vazgeçmez* Türkçe: *Hırsızlık hırsızlıktır; ister bir yumurta ister bir manda?/ Bugün bir iğne çalar, yarın bir deve çalar./ Bugün yumurta çalar, yarın deve çalar.*]

Cayêk beno, cayêk nêbeno; yo welatı dı yo dadi u lacê ay beni. Ina dadi, lacê xu çırre holi ser terbiye nêkena. Holi û xırabi ser yo şiret nêdona cı. Lacê ay çen-dek muşeqeti keno wa bikero verê cı nêgena. Hına hına ino lacêk, beno pil.

Ruecêk ino lacêk, hakê kerga cironon dıznenno u ano dono dadiya xu. La mevacên ina cinêk helal u herom nêzona ki wa lacê ay bımuso. Dadi, destê lacê xu ra hak gena, nêvona, ‘Lacê mı ino sêni yo gure yo? Tı ino hak çara ardo?’ Lezabez hakê xu gena û pašta cı vılneña, vona: -Aferin, tu ri lacê mı! Timotum ma ri hına wer mer biyaro.

18 Bu Türkçe atasözleri için bk. Albayrak, Nurettin, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009; Necmi Akyalçın, *Türkçemizin İncileri Atasözlerimiz-Tanlıklık Sözlük*, Ankara 2012.

Lacêk, hîni her ruc hakonê kerganê ciranonê xu dıznenno u ano keye. Yo ruc hîna, dı ruoci hîna benatı ra serri viyereni. Lacêk qasê serranê xu dızdiyê xu di beno wuesta.

Hak ra kerg, kerg ra dik, dik ra mueşna, mueşna ra varek... Hîni beno merdımêko heromwer u 'asi. Qıcêkê wexto verin beno dizdo xıdarê wexto eka-yın. Zırar dono doruverê xu, tersê yı ra ver insoni nêzoni sekerên; tef u teftalê xu seni bipawên. Hîni kesêk nêşkeno verê ino dızdi bigero.

Dızdi, eşkiyayı, gunahkari... Rucêk, ino dızd, yo karo pil keno u yo comer-di kışeno, beno qatil. Rameno, şıno xu lımneno. La, yo merdımı xırab, zalım, suçdar çendek eşkeno bıramo. A dew, ina dew; o newal ino newal... Ruc, ruc dıma viyerenno, şew şew ra bena u ino merdımı dızd xu lımneno. Labelê rına zi rehet nêvındenno, cayê xu di nêdevıryeno dızdiyê xu dewom keno. Ê insonê ki cı ri rehm beni berê xu yı ri keni a, zırar dono enan zi. Keyeyê ê merdımıni ra zi çı vınenno, çımê ey çıta bırneno dıznenno u wuerte ra beno vını. Tabii, hakimı zi qey depıştışê yı fermon veceno. Esker her ca dı gereno ino dızdi.

Eskerı, rucêk helê şoni ino merdımı dızdi zerreyê yo çalı dı depışeni. Beni, keni hepsı. Herkes şınaweno ino dızdo xıdar, zalım u bınsaf depışıyo. Şarê a mıntıqa pê ina xeber zaf beni şa u rucşon keni. Bad çend hefteyi ino dızdi meh-kema kênı. Hâkim, ino dızd ra persan perseno u peyni dı qerar dono u vono: -Tı qıctıya xu ra heta eka çıqas xırabi esta çını ya tu kerda. Tı yo inson bıxu nêverdo gunehê yı gurewta. Peyni di tı yo merdımı biguna kıştı. Ma ini sucani tı bıyar pıser, yo ceza zi tu ri tay nêya. Ma qerarê alıqnayışê tu da!

Dadiyê lacêko dızd u qatili seni ino qerar şınawena qeri gınena puri. Sareyê u puerê xu ruçıknenno, cılanı xu dırnena u vona: -Emo yemo, ez şıma ri lavey kena u ez xu erzeno bextê şıma ver şıma ino lacê mı efu bıkeren! Bı yı çoyê mı çını yo.

Hâkim, zaf guesş nêdonno a cını; çımki zono ki ino qerarı di barê ay zi esto u hemı zi ino lacê ay tena dızdı nêkerda, yo merdımı biguna kıştı o. Hîni ino qerar ra age-rayış nêbeno. Hâkim, o ewlado dızd u qatil ra perseno: -Yo qala tu peyin esta?

Vercu ra yo adet o, merdımêko qey ey qerarê idam veciyeno cıra waştışê yı peyin persênı. Ino mehkum, persê hâkimi ser vono: -Tena yo qala mı peyin esta. Eg şıma musaade keni ez wazeno lew bınoni zono dadiya xuyo bıbarık. Hâkim, ino waştışê yı qebul keno u eskeron ra vono: -Dadiya lacêk bıyaren wa lew pawano zono ay. Dadiya lacêk ani, dadiya ey pê çımanı hesırını vona: -Lawê mı, ez beno qırbonê tu! Tı lew none zonê mı ra. Ha zonê mı!

Dadiya lacêki wexte ki zono xu vecena teber, laco dızd nışka zono dadiya xu geno benatê dındanonê xu u gaz dono zono ay rê. Wu, hına gaz dono zonê ay ki zonê dadiya ey cad tera beno u kuweno war. Ê ki hê uca di şaş momeni, ax u wax keni u voni:

- La, ewlado xırab u zalım! Endek xırabî ra dıma ina kemi bi u zonê dadiya xu cıra kerd.

O merdımı dızd, lacê a dadi vono: - Gelê insonon, ez şıma ra vono ‘A ki şıma nêzoni tera qısey mekeren u bilasebeb gunayê mı megerên! Sebebe alıqnayışê mı ino zon o ki tera kerdış heq kerdı bı u xora tera zi bı. Herkes, şaş moneno o u merdımêko qerarê alıqnayışê yı diyo qalê xu dewom keno: - Mı qıctiya xu dı yo gureyo xırab bıkerdên dadiya mı, çırre mı ra hêrs nêbıyen u nêvatên ‘Ino gure, gunah o; tı çıra hına kenê!’. Çı wext mı yo hakê cirononê ma bılmnên u mı çıyo bin bıdızınên mı ra vaten, ‘Aferin!’ u paştê mı vılên, lew neni alışkê mın a. Eg ay o wext, ini gureyonê xırabonî ra mı men bıkerdên, terbiye bıdên mı, mı ri şıret bıkerdên ewro ina cezaya mergi nêdiyeni u ez ina dar dı nêalıqıyêni.

Lacêko dızd u dadiya ey cezaya xu oncenî. Ina mesla ra ma ri zi yo gueşare bo;

*Ma ça beni, ma cı cısn ra beni gera ma xu rê u ewladonî xu ri kurmêko rınd u baş, yo ehlaqo hol biger u bıverd!*¹⁹

Z2.Dermanê bêarîye çin o!

[Arsızlığın dermanı/ ilacı yoktur. Kissanın hissesi olan cümle: Ez bêar a, fekê mi mina nêvındeno: “Ben arsızım, ağzımı tutamıyorum. Türkçe: *Dilim, seni dilim dilim dileyim, başıma geleni senden bileyim./ Arsıza öğüt hayretmez./ Arsıza bir sille, iki sille kâr değıl.*]

Cayêk beno cayêk nêbeno. Wextê wextan de jû padîşa û hîrê cenîyê ci benê. No padîşa hergu roj jû dewi zıyaret keno.

Rojê xizimkarandê xwu ya şino jû dewi, teberdê dewi de raştê jû gawanî yeno. Gawanî ya tayn suhbet keno. Gawan vano: “Ya padîşa, emşo bê meymanê mi be.” Padîşa qebûl keno, şino beno meymanê gawanî.

Gawan zî jû cenîya ci bena, padîşa a şew keydê gawanî de maneno, ewneno ki cenîya gawanî bol ciwanik a, bol kebanîya keydê xwu ya û jûya gawanî nêkena didi ew meymanan rê zî bol qedir dana. Padîşa şaş maneno.

Padîşa a şew keno şewra. Şewra werzenê ke cenîya gawanî ara kerda hadire. Nê araya xwu kenê. Padîşa gawanî ra xatir wazeno û kewno ray şino.

Ray ra xwu rê fikirıyeno, vano: “La ez padîşahên a û hîrê cenîyê min ê. Nê hîrê cenî hendê nengûdê cenîda gawanî nêkenê.”

No di rojî wuna fikirıyeno. Roja hirê de veydnano xizimkarandê xwu, vano: “Şirê mi rê ê gawanî û cenîya ci bigêrê biyarê tıya.” Xizimkarî kewnê ray, şinê gawanî û cenîya ci gênê anê.

Padîşa gawanî rê vano: “Hîrê cenîyê min ê, ez a şewa ki bîya meymanê to, mi a şew dî ki cenîya to bol ciwanik, bol kebanî, bol hurmetkar û meymanî rê

19 *Banga Heq Kelhaamed*, Kovara İslamî Çandî û Hunerî, Sal: 9, Jimar: 37, Havîn/2018, r: 53-54.

bol qedir dana, qandê cû ya ez wazena ki nê hîrê cenîyanê xwu bida to, ti cenîya xwu bide mi.”

Gawan şaş maneno, ariqyeno û fikiryeno. Xwu rê vano: “La ez vaja nê, no do mi bikişo.” Tersan ra vano: “Beno padîşayê mi. Ti senî vanê wa zey to bo.” Labirê vano: “Ez cenîya xwu ra zî pers bikera?” Padîşa vano: “Bike.”

No vano: “Cenêkî, ti se vana?” Cenîke vana: “Ti se vanê wa zey to bo, eke ez zî vaja nê, ti zî vajê nê, no do ma herdinan bikişo.” Gawan vano: “Temam” û cenîya xwu dano, hîrê cenîyanê padîşayî gêno, hizûrdê padîşayî ra vijîyeno şino vera dewda xwu.

Gawan xeylê şino tepîya, ray ra raştê jû royî yeno, roy vero kelekê bena, nişenê keleke, ravêrenê a kişta royî. Mîyanê royî de, keleke ser o gawan meraq keno, cenîyan ra jû be jû pers keno, vano: “Padîşayî çi rê şima dayî mi, sebeb çiçî bi?”

Cenîya sifteyine vana: “Ez xirxiz a.” Gawan vano: “Temam, ti ravêre na kişta keleke.”

Cenîya didine ra pers keno, a zî vana: “Ez fiêl a (namûs ra şenik a).” Gawan vano: “Temam ti zî ravêre na kişte keleke.”

Cenîya hîrêyine vana: “Ez bêar a, fekê mi min a nêvindenno.” Gawan vano: “Çareyê her çi esto, ê bêarey çinî yo!” Gawan naye totê royî keno, ginena aw mîyan ro, kewna aw ver, şina fetisyena.

Gawan di cenîyan gêno şino dewe, şino keydê xwu. Gawan meştê ci, nînan rê di wedeyî virazeno. Wedeyê cenîya xirxize rê, dêsandê ci mîyan de ca be ca qulî akeno. Çar dêsî her ca de qulî benê. Cenîya xirxize rê vano: “No wedeyê to yo.” Na vana: “Ney, çi qulî yê to dêsan de akerdê?” No vano: “To nêva ez xirxiz a?” Na vana: “E.” Gawan vano: “To çi wext çiyê tirawit se, ti xwu rê ê çi nê qulan de nimnena.” Na vana: “Temam.”

Cenîya fiêle rê zî wedî mîyan de, jû o sere de jû no sere de, di kêveran akeno. Veyndano cenîya fiêle, vano: “No zî wedeyê to yo.” Na vana: “Nê, çi di kêverî yê?” Gawan naye rê zî vano: “To nêva ez fiêl a? Ez çi wext ameya keye, eke wede de jû estbi se, wa kêvero bîn ro şiro.” Na zî vana: “Temam.”

Gawan di cenîyê ci, çend teney dewarê ci û jû îbrixê ci beno. Gawan şewra dewarî beno çere, şan de yeno. No şekl a ewna devam keno.

Cenîya xirxize çiyê ke tirawito bena kena qulan mîyan, nimnena. Cenîya fiêle zî çi wext gawan yeno se, wede de kam esto, kêvero bîn ra remeno.

No ewna çende hefteyî devam keno.

Gawan rojê ewneno ki lûliya îbrixê ci şikîyaya, gawan bol pê qahrîyeno û roşeno bermeno. Cenîya fiêle ewnena ke gawan çok bîyo, o yo bermeno. Na meraq kena şina gawanî hete, vana: “Mêrdek ti yê çi bermenê?” Gawan vano:

“Willay lûlîka îbrixdê mi şikîyaya, ez o qandê co ya bermena.” Na vana: “Kes qandê îbrixê qehrîyeno û bermeno? Şo xwu rê jewna îbrix bierîne.” Gawan vano: “Cenêkî, ez o qandê îbrixî nêbermena, ê îbrixî tenya namûsê mi dibî. Bê ê îbrixî kesî namûsê mi nêdîbî, ez o qandê co ya bermena.”

Na vana: “Heywax, wele mi rê, no qandê jû îbrixî hendayê qehrîyeno û bermeno se” ew xwu rê fikiryena vana: “No namûs hendayê qedr o? Madem wunî yo se, ez do zî naye ra tepîya fiêlî verada.”

Na hema pêşyena gawanî ro, pa ya bermena vana: “Meberme. Ez o zî naye ra tepîya fiêley nêkera, ciwanik û kebanîya keydê xwu ba.” Ew vana: “Werze şo ê kêverê didinî dês bike, wededê mi de wa jû kêver bimano, o zî do kêverê to bo.”

Gawan şino kêverî dês keno, na zî çewres tasan a xwu şuwena, xwu kena helal, gawanî rê bena cenîya keyeberî, xatûn û ciwanika ci.

Çende hefteyî ewna dewam keno, cenîya xirxize ewnena cenîya fiêle bîya kebanîya keyî û xatûna gawanî, na zî xwu rê vana: “Eke a bî rinde se, ez çi rê nêba?” Na zî rojê şewra werzena, herrî û simerî ya lincî alewena, qulê ke dêsan de gawanî akêrdê, jû be jû siwax kena gêna, şina gawanî rê vana: “Mi zî tewbe kerd, mi dêsan de qulî jû be jû girotî, ez do zî naye ra tepîya xirxizey nêkera, ez o kebanîya keydê to û ciwanika to ba.”

Gawan cenîyandê xwu ya bol şa beno, înan ra bol hes keno, cenêkî zî jûwa gawanî nêkenê didi.

Ewna xeylê wext ravêreno. Rojê, raya padîşayî kewna dewda gawanî. Padîşa leleyandê xwu rê vano: “Hela ma şîrê gawanê ma se keno. Ma finê hal û keyfê gawanî pers bikerê. Ma bivînê gawan û cenîyê ci çi hal de yê.”

Padîşa şino dewe, şino keydê gawanî, gawan padîşayî vînenê, serweşîn kenê: “Ti xeyr ameyê” ew şinê zerre roşenê.

Gawan cenîyandê xwu rê vano, cenêkî destberê xwu benê, hema şamî kenê hadire. Padîşa ewneno şaş maneno. Cenîyê gawanî, gawanî vero ê yê çerx benê, xizmet kenê, jewa gawanî nêkenê didi.

Padîşa şamîya xwu weno, vano: “To se kerd nînan? Ez padîşahên a, mi nêşa nînan bîyarê ray ser!” Vano: “Hela vaje, to se kerd?”

Gawan vano: “Ey padîşa. Mi a bêare eşte ro, fetisyay. Çike ziwanê ci nêbiriyeno, çike darîyê bêarey çînî yo. Nê herdinan rê zî, mi ne padîşahey ne zî axayey kerde. Mi nînan rê camêrdey kerde, ê zî mi rê cenîyey kenê.”

Padîşa vano: “Willay helal bo to rê, çîyo ki mi nêşa bikerî, to kerd. Dêmax her kes şeno bibo padîşa, labirê her kes nêşeno bibo camêrd, no ke to kerdo camêrdeya gird a.”

Padîşa gawanî tebrîk keno, werzeno û şino. Gawan zî cenîyandê xwu ya şa beno û pîya ciwîyenê.

Estanika mina weş, hewt koya peya bî leş.²⁰

b)Kurmanci Hikâyeler

K1. Yê ku hêkê bidizê, k'engê hebe wê bizê

[Yumurtayı çalanın, sonradan foyası ortaya çıkar. Türkçe: *Hırsızlık hırsızlıktır; ister bir yumurta ister bir manda?/ Bugün bir iğne çalar, yarın bir deve çalar./ Bugün yumurta çalar, yarın deve çalar*]

Jinikek û kurekî wî hebûn, Rojekê kur hate malê û hêkek anî, dîya wi jera k'eland. Roja din hat mirîşkek anî, daykê jêra k'eland. Roja sisiya hat, pezek anî, daykê jera pijand. Piştê çend roja hatin gotin jinikê, ku kurê te kuştin. Jinik girîya û li sere xwe xist. Cînar gotinê: “Negrî, negrî, *ye ku hêkê bidize, k'enge hebe wê bizê*”.²¹

K2.Dizî dizî ye, çi hêkek çi gamêşek?

[Îro derziyek dizî sibe dê deveyekê bidize./ Emroj hîlkê êdizê sûzê heştir.

Türkçe: *Hırsızlık hırsızlıktır; ister bir yumurta ister bir manda?/ Bugün bir iğne çalar, yarın bir deve çalar./ Bugün yumurta çalar, yarın deve çalar.*]²²

Bir hırsız her gece bir eve girip evi soyuyordu. Şehir halkı hırsızın elinde çaresiz kalmıştı ve kimse onunla baş edemiyordu. Şehrin darugası gençlerle ve mahallenin çocuklarıyla birlikte pusu kurdular. Yakalamak şöyle dursun, her gece bir iki kişiyi de öldürüyordu. Korku ve endişe bütün şehre yayılmıştı. Bir gün hırsızın yakalandığı haberi geldi. Vali emretti halk şehrin büyük meydanında toplandı. İdam etmek için hırsızları getirdiler.

Şehir halkı sevinçten dükkânlarını ve tezgâhlarını kapatıp şehir meydanında toplandı. Hırsızları ayakları çubukla bağlı halde getirdiler. Şehrin valisi ve ileri gelenleri meydanın üst tarafında oturmuştu. Valinin naibi hırsıza sordu: -Son isteğin ve vasiyetin nedir, söyle?

Hırsız dedi: -Bir yaşlı annem var, ondan başka kimsem yoktur. Şu anda toplanan halk arasında onu da görüyorum. Ricam onu yanıma getirin; son defa onunla vedalaşacağım.

Çökmüş hayâsız bir yaşlı kadın olan annesini getirdiler. Her ikisi ağlayarak birbirlerinin boynuna sarıldılar. Sonra çocuk annesine dedi: -Canım anneciğim! Bu bizim son görüşmemizdir ve artık kıyamet gününe kadar birbirimizi görmeyeceğiz. Dilini çıkar, öpeyim de vedalaşalım.

Yaşlı kadın dilini ağzından uzattı. Çocuk dişleriyle annesinin dilini ısırıp kökünden kopardı. Yaşlı kadın ağzı kan revan içinde bayılıp yere düştü. Bütün

20 Nergiz, Celal, “Dermanê Bêariye Çin O!”: <http://www.zazaki.net/haber/hr-sret-bi-hr-zran-2501.htm> 21.11.2018// 8:50

21 Ordixanê Celilê-Celilê Celil, *Zargotina K'urda*, Erevan, 1969 ve 1971, II, 204.

22 Seccâdi, Seyyid Abulhamid, *Pendê Pêşînân*, Hewlêr, 2010., 61.

halk bu sahneden dolayı çok heyecanlandı. Vali hırsıza yaklaştı ve sordu: -Neden bunu yaptın?

Hırsız dedi: -Kurban, ilk defa yumurta ve ibrik çalmaya başladığım zaman, bu lanetlik annem bana kızmak ve dayak atmak yerine, beni bu kötü işe teşvik etti. Günüm karardı ve birçok kişiyi katletmeye ve soymaya vardı. Küçük bir çocuk olduğum günlerde yaptığım işin çirkin olduğunu bana gösterir, beni korkutsaydı, alınyazım böyle olmazdı. **Düzenim bozuldu ve hiç bir şey nasibim olmadı.**²³

K3.Ezmanê pîs pîsîtîya xwe nahêlit

[**Küfürbaz dil, küfretmeyi terk etmez.** Türkçe: *Dilim, seni dilim dilim dileyim, başıma geleni senden bileyim./ Arsıza öğüt hayretmez./ Arsıza bir sille, iki sille kâr değil.*]

Dibêjin carekê mirovekê sê jin hebîn û her sê jinên wî yêk hîz û ya dî diz bî û ya dî ezman pîs bî. Ji lewma hemî çaxa mêrê wa mirûto bî rû gezw bî û dîlnexweş bî, carekê dostekê wî pîrsyar jê kir: -Erê destebira çima to hinde bi xem û derdî?

Got: -Destbira halê min û her sê jinên min eve ye.

Dostê wî got: -Baş e, bira to bi xwe dizanî jinka min gelek baş û xweşerm e; belê pa to jî gelek dostê min î vêca heke te bivêt her sê jinên xwe bide min ez ê ya xwe bidime te?

Xweyê her sê jina got: -Xwezî bela her sê jina ji min vebîya heke bimirna min jî bîya min pê xweş bî.

Her duka bi êk guhurîn wî her sêkên xwe danê ewî jî jina xwe dayê. Xweyê her sêka rabî mala xwe ji gundî barkir û hersê jinên xwe dan li dûv xwe û çû, li çaxekê li semta avek boş hat. Rabî jina xwe ya diz da piştta xwe derbazkir û zivirî hat ya hîz jî derbazkir û zivirî ya ezmandirêj jî da piştta xwe çû nîva avê, her du lingên xwe ji ber xwe kirin û destên wê ji destê xwe vekirin û berda li avê da. Ji qestika bi dûv da bezî belê pa xwe ne gihandê heta xeniqî û çû.

Piştî hingê rabî ya diz kir kevanîya malê û ya hîz kir li ûdak du dergeh da! Ya diz dest avêt dizîya xwe ji vê qurnetê dizî bir bo qurneta dî ji vê hebanê bo hebana dî! Dûmahîkê ji xwe ra got: -Pa bi Xudê dîn jî ne wek min in, baş e ez jî kê didizim? Heta niho min dizî ji hewya xwe ya kevana malê dikir, vê gavê ez bi xwe kevanî me. Pa soz bit ez êdî dizîyê nekim.

Ya hîz got: -Baş e, min hîzî dikir ji kerbê mêrê xwe da çunkî hinde nobedarî û hişyarî li min dikir min jî ji kerbê wî da hîzî dikir da bizanit ew bi min ra serder

23 Not: Bu hikâye Farsça'ya çevrilen Hâşim Selîmî, *Çîrok: Efsâne û Qissehâ-yê Kurdî* den (Tahran: Enâ 1390 hş.. 208-209) alındığı için Türkçe çevrisi verildi. Derleyicinin notu: Bânû Nusret Selîmî, 80 yaşında okur-yazar değil. Mehâbâd 1379 hş.

nabit. Baş e, vê gavê vî camêrê he ez ê kirme li ûdek du dergeh da, da gava ew hat heke yarê min li jor ve bit li dergeh dî ra derdikevit, yanî ez hîştîme li ser bextê min pa soz bit ez hêdî hîzîyê nekîm.

Her duka tobe kir, tobeka ji dil û bîn jinên bijare û dil daxwaz. Piştî hingê zivirî gundê xwe yê berê, çaxê dostê wî yê - mêra jina yê berê - her du jinên wî dîtî û zanî ka bîne çî şengejin! Ma guhişî û pirsyar jê kir: -Baş e, te çawa ev jin ho rastkirin?

Ew çîroka xwe jê ra got. Got: -Pa ka ya dî?

Got: -Min bi avê da berda bela wê ji xwe vekir.

Got: -Bo çî te ew jî rast nekîr wek hewyên wê?

Got: -Min nekarî û ez ê nekaribim, çûnkî hîz hîzayetîya xwe dihêlit, diz dizîya xwe dihêlit, belê *ezmanê pîs pîsîtiya xwe nahêlit*.²⁴

c) Soranî bir mesel ve hikâyesi

S1.Zimanî le binrra derhêna

[Dilini kökünden sökmek]

Degêrinewe serdemanî zû, mindallêkî hetîw legell dapîrey dejiya. Rojê hêlkeyek dedizî û deyhênêtewe mallê, be dapîrey dellê: -Em hêlkeyem dizîwe.

Dapîrey dellê: -Çakit kird.

Bem core mindallî han deda, ta way lêhatibû be dizêkî neqora, çend salêkî pê deçê degîrê û fermanî le sêdare danî bo derdeçê, kurre dellê: -Pêş ewey le sêdarem biden, yek yek dapîrem heye, pêş xoş e bom bang biken û bîbînim.

Dapîrey bo dehênin û kurre pêş dellê: -Dapîre, de were pêş.

Dapîreş lêy nizîk debêtewe, dele: -De zimanit derbêne.

Ewîş zimanî derdênê, kurre zimanî degîrê û le binrra derî dehênê û pêş dellê: -**Bem zimane hanit nedabam, awam be ser nedehat**.²⁵

d) Farsça Hikâyeler

F1.1 Yumurta hırsız, deve hırsız olur

تخم مرغ دزد ، شتر دزد می شود.

Toxm-ê morğ-duzd, şutur-duzd mî-şevêd.

Küçük yaştaki bir çocuk komşunun kümesinden bir yumurta çalmış. Yoksul ve cahil olan annesi onu bu işe teşvik etmiş. Çocuk da zamanla yumurtadan sonra, tavuk, horoz, kuzuya varıncaya kadar hırsızlık yapmaya devam etmiş

24 Hikâyenin metni imla açısından değiştirilmeden olduğu gibi şu kaynaktan alınmıştır: Dêrşewî, Mele Mehmûd, *Mîştaxa Çiya Ji Gotinên Pêşîya*, (Latinize: Serbest Zaxoyî) Stockholm 1989, s. 218-220.

25 Gerdesorî, Cemal, *Serberdey Kordevârî*, Hewlêr 2006, 63.

ve mahallenin başına bela olmuş. Yaşı ilerledikçe daha büyük şeyleri çalmış. Sonunda bir kervana saldırmış ve padişahın hazinesini taşıyan deveyi çalınca çocuk yakalanmış. Padişahın fermaniyle asmak üzere şehir meydanına götürmüşler.

Gözü meydanın kenarında durup ağlayan yaşlı annesine ilişir. Annesini görünce cellattan asılmadan önce annesinin dilini öpmesine müsaade etmesini rica eder. Cellat isteğini kabul eder. Ancak annesi dilini çıkarınca mahkûm olan hırsız oğlu dişlerini bastırarak annesinin dilini koparır.

Kendisine: -Bunu neden yaptın? Diye sorarlar.

Hırsız der: -Başıma ne geldiyse bu dilden dolayı geldi. Komşunun evinden yumurta çaldığım ilk defada, annemin dili beni bu kötü işe teşvik etmek ve pohpohlamak yerine, bu davranışın kötülüğünü hatırlatsaydı, işim yumurta çalmaktan, padişahın hazinesini taşıyan deve hırsızlığına varmazdı ve bugün darağacı ipi boynuma geçmezdi. **Yumurta hırsızı, deve hırsızı olur.**²⁶

F1.2.Yumurta hırsızı deve hırsızı olur!/ Yumurta hırsızı, sonunda deve hırsızı olur

تخم دزد شتر دزد می شود!// تخم مرغ دزد آخرش شتر دزد می شود!

Toxm-duzd, şutur-duzd mî-şevved./ Toxm-ê morğ-duzd, âxireş şutur-duzd mî-şevved.

Küçük yaştaki bir çocuk tavuk yumurtasını çaldı, götürüp annesine verdi. Annesi oğlunu okşayarak yaptığı şeyi övdü. Çocuk benzer şeyleri çalmaya devam etti ve ergenlik çağına erişince bir deve çaldı. Valinin memurları çocuğu tutukladılar. Padişah çocuğun öldürülmesini emretti.

Çocuk, idam mahkûmlarının son istekleri yerine getirilmesi geleneği uyarınca cellâttan annesiyle son kez görüşüp vedalaşmak için ricada bulundu. Annesini getirdiler. Çocuk annesine:

-Dilini öpmek isterim, dedi.

Yaşlı annesi dilini çıkarır çıkarmaz oğlu dişleriyle dilini kökünden kopardı ve dedi:

-**Yumurta hırsızı sonunda deve hırsızı olur!**²⁷

F1.3.Yumurta hırsızı sonunda deve hırsızı olur!

Eski zamanlarda bir anne bir de oğlu varmış .Henüz küçük olan oğlan bir gün komşunun evinden bir yumurta çalıp getirir annesine verir .Annesi çocuğuna bu işin kötü olduğunu söylemez ve yumurtayı alır .Çocuk bu işe iyice alı-

26 Zûlfiqârî, Hesên, *Dâstânâ-yi Emsâl*, İntişârât-i Mâzyâr, Tahran 1385 hş., 337.

27 Dehxodâ, Ali Ekber, *Emsâl û Hikem*, Tahran 1364 hş., I, 542-43.

sır .Derken birkaç gün sonra bir tavuk çalar ve sonunda güçlü bir delikanlı ve meşhur korkusuz bir hırsız olur.

O şehirde çok devesi olan bir padişah vardı ve develerinden biri vardı ki, dünyada bir eşi ve bir benzeri yoktu .Bir gün bu çocuğun gözü padişahın develeri arasından bu deveye ilişti ,hoşuna gitti ve korkusuz bir hırsız olduğu için onu çalmaya karar verdi .Fakat padişahın develerini koruyan birçok çoban bulunduğunu hesaba katmadı .Gece vakti deveyi çalmaya gidince çobanlar onu yakaladı .Ertesi gün halkın kendisiyle baş edemediği bu hırsızın darağacında asılmasını emretti.

Darağacı dibinde- :Bir isteğin var mıdır ?Diye sordular.

Delikanlı hırsız son anda annesini görmek istediğini söyler .Annesini getirirler.

Annesine- :Canın anneciğim !Sen benim için çok sıkıntı çektin ,bu son anda senin dilini öpmek istiyorum ,der.

Annesi de ağlayarak ,oğlu öpsün diye dilini dışarı çıkarır .Ama oğlu annesinin dilini ısrarak koparır .Tabii ki annesi bayılıp yere düşer .Herkes hırsızın bu davranışına şaşırır .Padişah niçin bunu yaptığını sorar .Hırsız der:

-Benim yumurta çaldığım o gün annem, kötü bir iş yaptığımı söyleseydi ve bana merhamet etmeseydi, şimdi beni darağacına asmaya sebep olan deve hırsızı olmazdım.

Hırsızın bu sözleri padişahın hoşuna gider; onu affeder ve yerine annesini darağacına çektirir.²⁸

F2.1.Kediyi gerdek kapısında öldürürler.// Kedi ilk gece öldürülmeli.

گر به را پای حمله کشند.// گر به را شب اول باید کشت.

Gurbe-râ pâ-yê hiçle kuşend./ Gurbe-râ şeb-ê evvel bâyed kuşt.

Çocuk küçük yaştan itibaren eğitilmeli ve terbiye edilmelidir. Yahut erkek ilk gecedan itibaren hanımını eğitmeli veya korkutulmalıdır. Bu atasözü ve hikâyesinin Farsçada çok versiyonları vardır. Belki de bu konuyu ilerde ayrı bir makalede incelemek gerekir.

Hikâye: İyi huylu bir adamın şirretli bir hanımı varmış. Arkadaşına derdini anlatınca, “Karını boşa ben alayım, iyi bir kadın yaptıktan sonra geri sana vereyim” demiş. Öyle yapmışlar. Arkadaşı gerdeğe girmeden önce odada gördüğü kediyi kılıçla parçalamış. Bu vaziyeti gören hanım, “Kediye bunu yaptığına göre, Allah bana yardım etsin!” demiş ve huyunu tamamen değiştirmiş.

28 Encü-yê Şîrâzî, Seyyid Ebû'l-Qâsim, *Temsil û Mesel* (notlar: Seyyid Ahmed Vekîliyan), Emîr Kebîr, Tahran 1395 hş., I, 197-201. Bu kaynakta hikayenin üç versiyonu daha vardır.

Karının ilk kocası, arkadaşına, “Karım gerçekten adam oldu mu?” diye sorunca, arkadaşı onu eve davet etmiş. Eve girer girmez ilk koca, kadının ikinci kocasının esasını ve paltosunu alıp yerine astığını; su ve leğen getirip kocasının elini ayağını yıkadığını, havlu ile kuruladığını görmüş. İlk kocası, kendi kendine “Ne de iyi bir kadın olmuş!” demiş ve kendisine de aynı şekilde davranacağını sanmış. Arkadaşına “Şimdi hanımı boşta” demiş. O da boşayınca adam tekrar hanımıyla evlenmiş.

Bir gün karı koca tek başlarına kahvaltı yaparken kedi sofraya gelmiş. Adam kılıcı çekip kediyi öldürmek isteyince, hanımı elinden tutmuş, “Kediyi öldürecek adam, sen değilsin; ben senin boyunun ölçüsünü bilirim” demiş.²⁹

Türkçe: *Çocuk kundakta, gelin duvakta terbiye olur.*

d) Türkçe Hikâye:

T1. Anasının dilini koparan evlat

Vaktiyle evladını terbiye edemeyen bir ana, cezasını dilini kaybetmekle çeker. Hikâye şöyledir:

Üç beş yaşına gelen bir çocuk komşunun yumurtasını çalıp annesine getirir. Haram, helal bilmeyen cahil ana, yumurtayı çocuğun elinden alır ve çocuğuna bir aferin çeker ve:

-Benim akıllı oğlum, aferin diyerek çocuğunun başını okşar.

Çocuk, artık hergün veya gün aşırı komşuların yumurtalarını eve getirmeye başlar. Bir gün böyle, iki gün böyle derken seneler geçer. Çocuk yaşına göre hırsızlığı da ilerletir. Yumurtadan tavuğa, tavuktan horoza, horozdan koyuna, koyundan kuzuya derken bir haramzâde olur çıkar. Eski zamanın çocuğu şimdi çevresinin bir numaralı ve azılı eşkıyalarından olur. Artık bu eşkıyayı kimse durduramaz bir hale gelir. Hırsızlıklar, eşkıyalıklar derken bir gün büyük bir cinayet işler. Kanun bunun yakasına yapışıp idama mahkûm eder.

Oğlunun idam haberini dinleyen ana, mahkeme salonunda feryadı basar. Saçını, başını yolar. Aman hakim bey, biricik oğlumu başıyla, benim hayatta ondan başka kimsem yok diye yalvarır.

İdam mahkûmu eşkıya evlada sorarlar, son bir arzun var mı? Eskiden beri idam mahkûmlarının son arzularını yerine getirmek adet olduğu için bunun da son arzusu sorulur. İdam mahkûmu genç:

-Bir tek dileğim var. Sevgili anacığımın o mübarek dilini öpmek isterim, izin olursa bu arzumu yerine gelsin diye rica eder.

29 Dehxodâ, Ali Ekber, *Emsâl ü Hikem*, III, 1278; Vekiliyân, Ahmed, *Temsil o Mesel*, İntişârât-i Surûs, Tahran 1375 hs./ 1996, II, 162-63.

Mahkûmun isteği yerine getirilmek üzere annesi getirilir:

-Benim sevgili oğlum, dilimi son bir defa öp bakayım diyerek dilini uzatır.

Eşkiya evlad, anasının dilini iki dişlerinin arasına alır. Öyle bir ısırır ki, dişler dili makas gibi keser, dil pat diye yere düşer.

Orada bulunanlar, vah, vah, vah! Ne olacak eşkiya evlat! Bunca cinayetler yetmiyormuş gibi bir de anasının dilini kopardı derler.

İdam mahkûmu genç:

-Ey burada toplanan insanlar! Bilmeden boş yere konuşmayınız. Benim burada idama mahkûm oluşum o kopasınca dildendir, koptu ya! der.

Herkes hayretle sonunu dinler. Genç mahkûm devam eder:

-Ben, çocukluğumda komşumun yumurtasını çalıp getirdiğimde anam bana aferin çekti, yumurtayı alıp başımı okşadı. Eğer, o zaman beni terbiye edip men etseydi, bugün bu ölüm cezası bana gelmeyecekti, der.³⁰

Sonuç: Zazakî (Z1), Kurmancî (K1,K2) ve Soranî (S1) hikâyeler ile Fârsî (F1.1., F1.2 ve F1.3) ve Türkçe (T1) hikâyeler Zazakî'nin başlığı hariç azıcık farklılıklarla birlikte kurgu, motif, şekil, kahramanlar, içerik ve vermek istedikleri mesajlar hemen hemen aynı olup küçük yaştan itibaren çocukların iyi huylar kazanması için eğitilmesinin önemine vurgu yaparak aksi halde gelecek yaşamlarında karşılaşacakları trajik ve ağır bedeller ödemelerinin kaçınılmaz olduğunu işaret etmektedir. Kötü alışkanlığın doğurduğu sonucun cezasını, zamanında kendisini eğitmekten sorumlu olup görevini yapmayan çocuğun velisi ödemek zorunda kalır.

Arsızlıkla ilgili Zazakî (Z2) ve Kurmancî (K3) hikâyeler de ilginçtir, başlıklar hariç azıcık farklılıklarla birlikte kurgu, motif, şekil, kahramanlar, içerik ve vermek istedikleri mesaj bakımından hemen hemen aynı olup *arsız*, *hayâsız*, *saygısız* ve *dili uzun geveze* kişilerin tutku haline gelen alışkanlıklarını terk etmelerinin imkânsızlığını işaret etmektedir. Adı geçen bu hikâyelerde bir adamın veya padişahın (Z2) kendisini üzere hayatını karartan biri hırsız, biri gözü başka erkeklerde ve biri de arsız (burada arsız *dili uzun, geveze, saygısız, küfürbaz* anlamına) üç hanımı vardır. Bu sebeplerden hanımlarından kurtulmak isterler. Kurmancî hikâyede adam üç hanımını sırdaşı bir dostunun (K3) çok iyi olan hanımıyla; Zazakî hikâyede padişah üç hanımını bir çobanın (Z2) çok iyi olan hanımıyla değiştirir. Dost veya çoban için başında arsız kadının değişmesinin imkânsız olduğunu düşünerek arsız hanımı nehre atarak kendisinden kurtulurlar. Çünkü *dili uzun/ ağız pis kişi bu alışkanlığı bırakamaz* (K3) veya *arsızlığın dermanı/ilâç yoktur* (Z2).

30 Sarı, İbrahim, *Düşündüren İbretlik Hikayeler*, Antalya 2016,214-215 (<https://books.google.com.tr/books>: Erişim: 24.12.2019; 20:06)

Dost veya çoban her birine bir oda ayırır ve ilk baştan itibaren hırsız ile gözü dışarda olan hanımlara rahat davranmaları için her türlü fırsatlar sunarlar. Hırsız hanımın çalacağı eşyaları saklaması için odasının duvarlarında delikler açarlar; gözü başka erkeklerde olan hanımın oynaşlarının rahat kaçması için odasının arka tarafından kapı da açarlar. Baskı yapmadan onlara karşı sergiledikleri yumuşak tutum ve örnek davranışlarıyla sonunda iki hanım da eski kötü alışkanlıklarını terk ederek evlerini ve aileyi en güzel şekilde idare eden birer dürüst eş ve ev hanımı olurlar. Eski kocaları eski hanımlarının bu köklü değişimini görünce eski hatalarını hatırlayarak kişiliklerinde var olan eksikliği fark ederler.

Kaynaklar ve kısaltmalar

- Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, I-II, İnkılâp İstanbul 1988.
- Akyalçın, Necmi, *Türkçemizin İncileri Atasözlerimiz-Tanıklı Sözlük*, Ankara 2012.
- _____, *Türkçemizin Anlamsal Zenginlikleri Deyimlerimiz*, Ankara 2012.
- Albayrak, Nurettin, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009.
- Aslan, Şêxmûs, *Ferhenga Biwêjan*, Amed 2005.
- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı, İstanbul 2010.
- Bingöl, Abdulkadir, *Gotinên Pêşiyân û Biwej*, Weşanên Na, İzmir 2014.
- Canpolat, Musa, *Zazaca-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2006.
- Celîl, Ordixan-Celîl, Celîl, *Zargotina Kurda*, I-II, Erevan, 1969 ve 1971.
- Ceylan, Mustafa, *Öldürülen 101 Şair: Araştırma-İnceleme*, Gelişim Sanat: Ankara, 2013.
- Cındî, Hecî, *Hikyated Cimeta Kurda VI*, Weşanxana Asoxîk, Yêrêvan 2005.
- Çiftçi, Hasan, *Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, Kültür Bakanlığı, 2002.
- Dêhxodâ, Ali Ekber, *Emsâl û Hikem*, I-IV, Emîr Kebîr, 1363 hş.
- Dêrşewî, Mele Mehmûd, *Miştaxa Çiya Ji Gotinên Pêşiya*, (Latinize: Serbest Zaxoyî) Stockholm 1989.
- Enverî, Hasan, *Ferheng-ê Kinâyât-ê Soxen*, I-II, Tahran Soxen, 1383 hş.
- Farqînî, Zana, *Fehenga Kurdi-Tirki/ Kürtçe-Türkçe Sözlük*, İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları 2004.
- Gerdesorî, Cemal, *Serberdey Kordevârî*, Hewlêr 2006.
- Gündüzalp, Selim, *Deyimler ve Öyküleri*, I-VI, Zafer yayınları; İstanbul 2004.
- Hayıg, Rosan, *Zazaca-Türkçe Sözlük ve Türkçe-Zazaca Sözcük Listesi (Çermik-Çüngüş-Siverek-Gerger Bölgeleri)*, Giriş ve Ekler, Brigitte Werner, İstanbul 2012.
- Hesen, Bîlal, *Ji Wêjeya Gel: Pend û Peng*, Marburg 2006.
- El-Hilâlî, Ahmed, "Kat'u elsineti's-şu'arâ'!", 16 Feb 2021. (<https://makkahnewspaper.com/article/1531494>; erişim: 09.10.2021:09:48)
- İzoli, D., *Ferheng: Kurdi-Tirki/Türkçe Kürtçe*, Deng Yayınları 2012.

- Lezgîn, Roşan, *Ferhengê Îdyomanê Kirdkî (Zazakî)*, Roşna, Diyarbakır 2017.
- Nergiz, Celal, “Dermanê Bêariye Çin O!”: <http://www.zazaki.net/haber/hr-sret-bi-hr-zran-2501.htm> 21.11.2018// 8:50
- Oncu, Mehmet, *Gotinên Peşîyan*, İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları 2009.
- Qâdir Fettâhi-yê Qâzî, *Emsâl û Hikem-ê Kurdî*, İntişâr-ê Dânişgâh-ê Tebrîz, 1364 hş./1987.
- Sarı, İbrahim, *Düşündüren İbretlik Hikayeler*, Antalya, 2016
- Selcan, Zilfi, *Qese u Qesê Vrênu Leksikon*, Dersim 2013.
- Tîgrîs, Amed, *6762 Gotinên Peşîyan*, Weşanên Rewşen, Stockholm 2001.
- Tokmak, A. Naci, *Farsça-Türkçe Ortak Deyimler Sözlüğü*, İstanbul 1995.
- Vekîliyân, Ahmed, *Temsîl o Mesel*, I-II, İntişârât-i Surûs, Tahran 1375 hs./ 1996.
- Veroj, Said: <http://www.kovarabir.com/2012/10/seid-veroj-vateye-verenan-yedimiliZazaki/>
- Zûlfiqârî, Hesên, *Ferheng-ê Bozorg-ê Zêrbu'l-Meselhâ-yê Fârsî*, I-II, Tahran 1388 hş. _____, *Dâstânê-yi Emsâl*, İntişârât-i Mâzyâr, Tahran 1385 hş.
- A: Arapça
 F: Farsça
 hş: Hierî şemsî
 K: Kurmancî
 T: Türkçe